

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
до практичних занять та самостійної роботи
з навчальної дисципліни
«ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»
для студентів першого
(бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота

—
УЛЯНА ВАРНАВА

2022

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

У.В.Варнава

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни
«ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»
для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота

Одеса
2022

УДК: 159.922.6(075.8)

В18

Рецензенти:

Е.М. Псядло, професор, доктор біологічних наук, професор, завідувач кафедри клінічної та практичної психології ОНУ імені І.І. Мечникова

Л.С. Смокова, кандидат психологічних наук, доцент кафедри клінічної та практичної психології ОНУ імені І.І. Мечникова

Рекомендовано до друку Вченою радою

Факультету психології та соціальної роботи ОНУ імені І. І. Мечникова

Протокол № 1 від 07.09.2021р.

Варнава У.В.

В18 Методичні рекомендації до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Вікова психологія» для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота [електронний ресурс]. Одеса, 2022. 34 с.

Методичні рекомендації допомагають при підготовці до відповідей на практичних заняттях, оформленні робіт при самостійному виконанні завдань, при підготовці до атестації. Увагу приділено формуванню професійної компетентності соціальних працівників у сфері психічної вікової норми та психологічного благополуччя.

Розраховано для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота факультету психології та соціальної роботи ОНУ імені І.І. Мечникова.

УДК: 159.922.6(075.8)

©Варнава У.В., 2022

ЗМІСТ

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ.....	5
ТЕМИ ТА ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	7
Практичне завдання №1.....	12
Практичне завдання №2	12
МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА КОНТРОЛЮ	23
Питання для підсумкового контролю.....	27
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА.....	30

ЗАГАЛЬНІ ВІДОМОСТІ

Методичні рекомендації з курсу «Вікова психологія» розроблені на кафедрі соціальної роботи ОНУ імені І.І. Мечникова на основі освітньо-професійної програми підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти відповідно до навчального плану для спеціальності 231 Соціальна робота. Згідно з навчальним планом «Вікова психологія» є дисципліною вибору ВНЗ циклу загальної підготовки. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, що становить 3 кредити ЄКТС.

Актуальність даного курсу

Вікова психологія досліджує закономірності психічного розвитку особистості на різних етапах її життя, а предмет вікової психології - вікова динаміка психіки людини. Отож, вікова психологія вивчає виникнення й розвиток психічних процесів і властивостей особистості у різних вікових проміжках; зумовлену віком динаміку співвідношень; становлення різних видів діяльності; формування психічних якостей особистості; вікові можливості засвоєння знань; провідні фактори розвитку та формування особистості та ін. Саме ці знання є значущими у професійній діяльності соціального працівника.

Мета вивчення курсу «Вікова психологія» полягає в тому, щоб сформувати у студентів цілісного уявлення про зміст і закономірності психічного розвитку індивіда протягом онтогенезу, оволодіння практичними навичками визначення особливостей перебігу психічного розвитку та становлення особистості на різних етапах її життя, а також навичок практичного використання знань про особливості вікового розвитку психіки людини, вміння враховувати їх при організації навчально-виховної та соціальної роботи з різними віковими категоріями. «Вікова психологія» є

складовою частиною дисциплін психолого-педагогічного циклу нормативного блоку.

Завдання курсу «Вікова психологія»:

Ознайомити студентів з основами поняттями, принципами, концепціями вікової психології.

2. Висвітлити особливості психічного розвитку людини на різних етапах онтогенезу, підходи до періодизації психічного розвитку особистості та основні психологічні закономірності процесу навчання та виховання.

3. Сформувати уміння та навички застосування набутих знань у практичних сферах професійної діяльності, активізувати особистісний та творчий потенціал майбутнього фахівця.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування елементів наступних **компетентностей**:

а) загальні компетентності

- ЗК4. Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях;

б) фахові компетентності

- ФК 4. Здатність до аналізу соціально-психологічних явищ, процесів становлення, розвитку та соціалізації особистості, розвитку соціальної групи і громади.

- ФК 11. Здатність до надання допомоги та підтримки клієнтам із врахуванням їх індивідуальних потреб, вікових відмінностей, гендерних, етнічних та інших особливостей.

Програмні результати навчання (**ПРН**):

ПРН 1. Здійснювати пошук, аналіз і синтез інформації з різних джерел для розв'язування професійних і встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між соціальними подіями та явищами.

У результаті вивчення навчальної дисципліни здобувач вищої освіти повинен **знати**:

Базові закономірності розвитку особистості протягом життя;

Прогностичну значущість отриманих знань у розвитку особистості;

Принципи управління перебігом власних криз;

Вміти:

Використовувати теоретичні знання у практичній діяльності соціальної роботи;

Прогнозувати перебіг розвитку особистості клієнта;

Використовувати отримані знання для власного професійного та особистісного розвитку.

ТЕМИ ТА ЗАВДАННЯ ДО САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Тема 1. Предмет вікової психології, основні завдання та категорії вікової психології. Класифікація методів вікової психології та специфіка їх застосування при вивченні вікових особливостей розвитку психіки людини.

Реферати (доповіді) до теми: Взаємозв'язок наочності і дозрівання

Тема 2. Поняття про психічний розвиток. Основні закономірності розвитку особистості у різні вікові періоди. Проблема співвідношення навчання і розвитку людини. Поняття про рівень актуального та зону найближчого розвитку дитини. Сенситивні періоди в розвитку дитини.

Реферати (доповіді) до теми: Особливості соціальної ситуації соціального розвитку

Тема 3. Принципи і критерії вікової періодизації. Соціальна ситуація розвитку, провідний вид діяльності та психічні новоутворення як критерії вікової періодизації.

Реферати (доповіді) до теми: Вікова періодизація Д. Б. Ельконіна, Психосексуальні стадії розвитку особистості за З. Фройдом, Періодизація Е. Еріксона, Теорія розвитку ВПФ Л. С. Виготського

Тема 4. Фаза новонародженості як особливий період немовлячого дитинства. Криза новонародженості. Комплекс поживлення немовляти. Безпосередньо-емоційне спілкування немовляти з дорослими як провідний вид

діяльності. Сенсомоторний розвиток та виникнення наочно-дійового мислення в немовлячий період. Епікризні періоди розвитку дитини

Реферати (доповіді) до теми: Вплив контакту з мамою на розвиток дитини

Тема 5. Особливості соціальної ситуації розвитку дитини в ранньому віці. Предметно-маніпулятивна діяльність. Поняття про предметні та знаряддеві дії. Перші ігри дітей. Розумовий розвиток дитини в ранньому віці. Криза третього року життя. Експрес діагностика.

Реферати (доповіді) до теми: Поведінкові ознаки конфліктів у родині, Особливості комунікації дітей та батьків у фостерній сім'ї, Мотивація досягнення у дітей які зростають без батьків, Природні страхи дитини та методи боротьби з ними

Тема 6. Соціальна ситуація розвитку дитини дошкільного віку. Потреби дошкільнят та формування мотивів поведінки. Формування перших етичних норм поведінки. Розвиток самосвідомості, формування Я-концепції. Основні тенденції розвитку мислення. Розвиток продуктивних видів діяльності в дошкільному віці: зображувальна та конструктивна діяльність.

Реферати (доповіді) до теми: Особистість обдарованої дитини, Особливості взаємин молодших школярів в учнівській групі

Тема 7. Соціальна ситуація розвитку молодшого школяра. Структура навчальної діяльності в молодшому шкільному віці. Розвиток пізнавальних процесів та інтересів молодших школярів. Розвиток особистості молодшого школяра: емоційно-вольова сфера, самосвідомості, психічні новоутворення у молодшому шкільному віці.

Реферати (доповіді) до теми: Психологічний портрет сучасного школяра

Тема 8. Характеристика соціальної ситуації розвитку підлітка. Розвиток пізнавальних процесів та інтересів підлітків: Егоцентризм та максималізм підліткового мислення. Мотиви навчальної діяльності. Розвиток самосвідомості та комунікативної діяльності. Формування статевої ідентичності. Криза підліткового віку. Соціально-психологічне явище «важкий підліток».

Реферати (доповіді) до теми: Характеристика особистості девіантного підлітка, Конфлікт у підлітковому віці, Самовиховання, його завдання та структура, Особливості підлітків, що виховуються в закладах інтернатного типу, Психологічні проблеми формування світогляду у сучасних старшокласників.

Тема 9. Нова соціальна ситуація та особливості її прийняття, новоутворення юнацького віку. Формування статево-рольових цінностей і статево-рольового самовизначення юнаків і дівчат. Мотиви поведінки і ціннісні орієнтації в юності. Професійний самовизначення та вибір місця навчання.

Реферати (доповіді) до теми: Планування родини, Найкращий вік для створення родини, Готовність особистості до самостійного життя, Особливості студентського віку, Моральний розвиток в ранньому юнацькому віці, Особистісне самовизначення в ранній юності.

Тема 10. Дорослість як психологічний період:проблема періодизації віку, історичний аспект, соціальна ситуація розвитку та провідна діяльність. Розвиток особистості в період дорослості. Психофізіологічний та пізнавальний розвиток в період дорослості.

Реферати (доповіді) до теми: Характеристика, умови запобігання і розв'язання криз дорослості

Тема 11. Фізіологічний та соціально-психологічний розвиток в зрілому дорослому віці, когнітивна сфера особистості. Сімейні стосунки в зрілому дорослому віці. Професійний розвиток та кар'єрна реалізація та професійна ситуація. Особливості Я-концепції в зрілому дорослому віці. Криза зрілого віку.

Реферати (доповіді) до теми: Проблема періодизації психічного розвитку зрілого віку людини

Тема 11. Старість як біо-соціо-психологічне явище. Геронтологія. Теорії старіння і старості: проблема вікових меж старості. Соціальна ситуація розвитку старості і провідна діяльність віку. Особисті особливості в старості: здоров'я та психічне благополуччя, когнітивна сфера літньої людини, особливості Я-концепції в старості. Прийняття неминучої смерті.

Реферати (доповіді) до теми: Основні чинники, що впливають на

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми/ види завдань
1	Вікова психологія як наука Взаємозв'язок навчання і дозрівання (реферат, презентація) Класифікація методів вікової психології та специфіка їх застосування при вивченні вікових особливостей розвитку психіки людини (складання опорного конспекту)
2	Фактори і закономірності психічного розвитку Поняття про психічний розвиток (складання тезаурусу) Проблема співвідношення навчання і розвитку людини (складання таблиці співвідношення) Особливості соціальної ситуації соціального розвитку (реферат, презентація)
3	Періодизація вікового розвитку «Вікова періодизація Д. Б. Ельконіна», «Психосексуальні стадії розвитку особистості за З. Фройдом», «Періодизація Е. Еріксона», «Теорія розвитку ВПФ Л. С. Виготського» (реферат, презентація) «Вікова періодизація Д. Б. Ельконіна», «Психосексуальні стадії розвитку особистості за З. Фройдом», «Періодизація Е. Еріксона», «Теорія розвитку ВПФ Л. С. Виготського» (складання порівняльної таблиці теорій Практичне завдання №1)
4	Психологія дитини немовлячого віку Вплив контакту з мамою на розвиток дитини (реферат, презентація) Епікризні періоди розвитку дитини. (складання схеми) Комплекс пожвавлення немовляти (складання схеми)
5	Психологічна характеристика дитини раннього віку Перші ігри дітей (опорний конспект)

	<p>Експрес діагностика.(опорний конспект)</p> <p>Поведінкові ознаки конфліктів у родині, Особливості комунікації дітей та батьків у фостерній сім'ї, Мотивація досягнення у дітей які зростають без батьків, Природні страхи дитини та методи боротьби з ними (реферат, презентація)</p>
6	<p>Психологія дошкільного дитинства</p> <p>Особистість обдарованої дитини, Особливості взаємин молодших школярів в учнівській групі (реферат, презентація)</p> <p>Розвиток самосвідомості, формування Я-концепції (складання опорного конспекту)</p>
7	<p>Психологічні особливості молодшого школяра</p> <p>Психологічний портрет сучасного школяра, (реферат, презентація)</p>
8	<p>Психологія особистості підлітка</p> <p>Характеристика особистості девіантного підлітка, Конфлікт у підлітковому віці, Самовиховання, його завдання та структура, Особливості підлітків, що виховуються в закладах інтернатного типу, Психологічні проблеми формування світогляду у сучасних старшокласників. (реферат, презентація)</p>
9	<p>Психологія ранньої юності</p> <p>Планування родини, Найкращий вік для створення родини, Готовність особистості до самостійного життя, Особливості студентського віку, Моральний розвиток в ранньому юнацькому віці, Особистісне самовизначення в ранній юності. (реферат, презентація)</p> <p>Аналіз автобіографії реальної особистості (Практичне завдання №2)</p>
10	<p>Психологія ранньої дорослості.</p> <p>Характеристика, умови запобігання і розв'язання криз дорослості (реферат, презентація)</p> <p>Психофізіологічний та пізнавальний розвиток в період дорослості. (складання опорного конспекту)</p>
11	<p>Психологія зрілого дорослого віку.</p>

	Проблема періодизації психічного розвитку зрілого віку людини (реферат, презентація) Професійний розвиток та кар'єрна реалізація та професійна ситуація. (складання опорного конспекту)
12	Психологія старості Основні чинники, що впливають на ставлення людини до смерті та процесу вмирання (реферат, презентація) Геронтологія (складання тезаурусу) Старість як біо-соціо-психологічне явище (складання опорного конспекту, тезаурус)

Практичне завдання №1

Порівняльна таблиця теорій

Заповніть запропоновану форму. Визначте рушійні сили, провідну діяльність, та новоутворення вікових періодів для кожної з теорій. Таблиця складається умовно, всю інформацію можна оформлювати просто у текст за пунктами.

	Фройд	Еріксон	Ельконін	Виготський
Стадії та вік				
Рушійні сили				
Провідна діяльність				
Новоутворення				

Практичне завдання №2

Автобіографія реальної особистості

Оберіть одну з запропонованих історій історичних постатей. На момент аналізу не варто гадати про яку особистість з історії іде мова. Реальне ім'я ми дізнаємось на заліку як бонус до вашої плідної роботи. Історію треба зіставити з усією інформацією щодо конспекту та виявити: комплекси, травми дитинства,

негативні наслідки кожного вікового етапу життя особистості відповідно до теорій (Фройда, Еріксона, Ельконіна, Виготського). Зробити прогноз (припущення) щодо формування деяких рис характеру, які могли б з'явитися у особи під впливом подій дитинства.

Історія Норми

Раннє дитинство Норми припало на Велику депресію у Штатах. У сім'ї Норма була третьою дитиною. Про існування двох інших старших дітей Норма дізналася лише через 18 років. Попередня сім'я матері розпалася, і батько взяв повну опіку над своїми дітьми. У сім'ї існувала легенда, що всі в сім'ї божеволіють. Прикладом був дідусь мами Норми, який помер від божевілля та бабуся. Насправді дід помер від сифілісу (як ми знаємо сифіліс на останній стадії призводять до психічних відхилень) а бабуся пережила інсульт.

Коли бабуся Норми дізналася, що її мама вагітна, вона відразу поїхала в інше місто жити і щодня дзвонила мамі і говорила щоб вона позбулася дитини. Після народження Норми вона наполягала на тому, щоб мама віддала дитину в іншу родину.

Через деякий час (приблизно після 2 років) мати віддала Норму в іншу сім'ю. Це були люди, котрі брали на виховання дітей за гроші. Нова сім'я була вкрай релігійна з дуже пуританськими поглядами на життя: кіно було гріхом, алкоголь і насолода життям також вважалися смертними гріхами, за які всі будуть розплачуватися. Кіно заборонено було дивитися, щоб якщо в цей момент настане кінець світу, а Норма не молиться, її можуть відправити до пекла. Щоночі діти мали молитися про те, щоб свого життя не торкатися алкоголю і навіть не думати про гріх (із спогадів Норми про дитинство). З самого початку Норма була під тиском протиріч між поглядами мами та нової родини.

Одного разу на релігійному святі Норма мала виступати разом з іншими у різдвяному уявленні, в якому діти стояли в чорних плащах, чекаючи світанку, після чого всі повинні були зняти ці чорні плащі і опинитися в білому одязі.

Протягом тривалого часу Норма стояла, розглядала інших дітей, дивилася в небо і пропустила сигнал диригента, яким всі діти зняли чорні мантії і опинилися в білому одязі для зустрічі світанку. Вона була єдиною, хто пропустив сигнал і її сім'я ніколи не змогла їй пробачити цій помилці, в якій вони бачили страшний гріх. Дівчинка стала свідком розмови між її опікунами, в якій прийомна мама сказала: «Я хочу позбутися цієї мовчазної дитини, вона дивна».

Єдиний друг для Норми був пес Тіпі. Одного разу сусід пристрелив Тіпі на очах у дівчинки через те, що він постійно гавкав, це призвело до найсильнішої істерики у дівчинки. Протягом кількох днів Норму не могли заспокоїти і прийомні батьки зателефонували мамі, щоб вона забрала її.

У цей час, у розпал кризи, мама Норми отримала безвідсоткову позику на купівлю будинку. Умовою було обов'язково статус малозабезпеченої та наявність маленької дитини. Тому мама охоче забрала дівчинку із прийомної родини. Але, на будинок потрібні були гроші, щоб оплачувати іпотеку. Тоді мама вигадала схему: здавати цей будинок акторській парі, а ця пара в будинку здавала їм маленьку кімнатку.

Життя з мамою, по сусідству з акторською сім'єю, дуже відрізнялося від життя в будинку її прийомних батьків. У житті Норми з'явилося кіно, відпочинок і вона бачила, як дорослі спокійно розпивають алкоголь, у її свідомість відбувався сильний конфлікт. Раз на тиждень дівчинка почала ходити в кіно і одного разу мама під час фільму вказала на головну актрису фільму, яка одразу стала ідеалом та кумиром для Норми. Ця актриса на той час була дуже популярною. Мама тоді сказала Нормі, що це ідеальна жінка.

Проте, мама почала хворіти і лікар їй прописував барбітурати, які на той час вважалися поширеними дієвими ліками. Спрацював ефект міфу сім'ї згідно з яким мама почала божеволіти. Коли вона потрапила до лікарні за діями барбітуратів і її стан поступово почала сильно погіршуватися, людиною, яка доглядала Норму, була Грейс - найкраща подруга мами. У 32 роки маму Норми поклали до лікарні, а Нормі було на цей момент у 8 років.

Голлівуд для Грейс був справжнім реальним світом вона казала Нормі, що

справжнє життя має імітувати життя в кіно і актори в кіно живуть посправжньому, а їхнє життя не справжнє. Грейс дуже любила дівчинку, дбала про неї, поки мама перебувала в лікарні. Стан мами погіршувався, і вона взагалі не реагувала на візити доньки до лікарні, ось час яких Грейс розповідала про те, які сукні та бантики вона купувала для Норми.

Грейс навчала Норму: "Виростеш і станеш кінозіркою". Вона одягала її як ляльку, наполягала на тому, щоб вона постійно посміхалася незважаючи ні на що і надувала губки, представляла її різним акторам та продюсерам. Дівчинку постійно налаштовували на те, що вона буде знаменитою актрисою і житиме як актриса.

У момент коли мама перебувала в лікарні, будинок довелося виставити на продаж і Грейс вирішила взяти офіційно дівчинку під опіку. За законами Каліфорнії на той час, перед тим як взяти дитину під опіку, дитина мала півроку прожити в прийомній сім'ї. Неподалік свого будинку Грейс знайшла таку сім'ю, яка за гроші дбала про дітей і Норма переїхала до них жити. У цей момент Грейс постійно намагалася наполягти на тому, щоб їй одразу віддали дитину: майже кожен день вона писала листи до різних державних інстанцій із проханням забрати вже зараз дитину. Свого вона досягла через 2 місяці. Процедура опікунства було запущено і Грейс взяла Норму під опіку, і почала контролювати її фінанси. Але, дівчинка була не багата, за мамою було багато боргів, які закрила Грейс через деякі домовленості з тими, кому мама Нори була винна.

Коли Нормі було 9 років, Грейс закохалася у чоловіка. Вона була щаслива зі своїм новим чоловіком, який був зятим гравцем і він наполягав на тому, що Норму необхідно віддати до сирітського притулку, тому що у них немає грошей на утримання дитини. Грейс погодилася. Вона не встигла завершити процедуру опіки та віддала дитину до сирітського притулку. Процедуру опіки було припинено і не завершено до кінця, Норма знову потрапила до притулку.

Коли Нормі було 11, Грейс (через почуття провини) забрала її знову до себе. У день, коли вони їхали з притулку в машині, радіо йшли новини і дівчинка почула, що її актриса-кумир померла у віці 26 років. Це стало великою

травмою для дитини.

Коли дівчинка повернулася додому, в 11 років, її вперше намагався зґвалтувати її п'яний вітчим. У день, коли це сталося, Норма втекла з дому і більшу частину ночі ходила містом у сльозах. Наступного дня Норма поскаржилася Грейс, у відповідь вона відправила її до бабусі. А у 12 років її зґвалтував двоюрідний брат. Формально Норма залишалася незайманою, і винуватець не поніс жодної відповідальності.

Після цієї події вона повернулася до Грейс. У 12-13 років у ній з'явилися бунтарські нотки. Норма купила найдешевші чоловічі штани та одягла їх у школу. Це було бунтом для Америки того часу, після чого її почали часто відправляти додому через те, що вона одягала ці штани і почала яскраво фарбуватися. З характеристики у школі: «Норма була середньою ученицею, не комунікабельною та малоактивною». У школі раз у раз з'являлися плітки про інших дівчат і їх розпусне життя, Норму ж ніхто і ніколи не вважав розпусною, незважаючи на те, що вона носила кофточки і штани, що підкреслювали фігуру.

Через деякий час дівчинка почала намагатися виступати на шкільній сцені, але виявилася велика проблема: вона заїкалася і під час виступу зникла мова. Виявилось, що Норма дуже боялася сцени. За словами самої актриси, ця проблема її переслідувала все життя.

У 15 років Норма зустріла перше кохання. То був капітан шкільної спортивної команди, якого звали Догерті. Цей хлопець був популярним хлопчиком у школі і різниця між нормою та Догерті була близько 5 років (це найменша різниця у віці між Нормою та її коханцями). За словами Норми «Догерті був непоганим старим». Розвитку їхніх відносин сприяло Грейс: вона давала гроші на кіно, влаштовувала їм побачення, і непомітно для дітей їх почали вважати парою.

Однак, чоловікові Грейс запропонували роботу в іншому штаті, за законами Каліфорнії, дитина, яка перебуває під опікою, не може залишати штат до повноліття. Грейс знову вже остаточно відмовилася від опіки над Нормою. Цього Норма їй більше не змогла пробачити. Також, за законами штату, вона

мала повернутися до сирітського притулку. Вихід запропонувала мати Догерті. Вона запропонувала їм одружитися. У 16 років Норма вийшла заміж, не закінчивши школу. Метою заміжжя було: не повертатися до притулку. Шлюб у Норма дуже боялася, бо «там буде секс». Вона навіть питала: "А чи можна вийти заміж без сексу?". Перші проблеми у шлюбі у них виникли, коли Догерті захотів дітей, а Норма була налаштована на кар'єру актриси.

За спогадами подружжя, вони рідко розмовляли, їм було нудно. Розвагою було відвідування танців, де Норма була зіркою і до неї було прикуто багато уваги інших чоловіків. Це призводило до скандалів із чоловіком. Одного разу, коли Догерті прийшов додому і Нормі було нудно, вона сказала, що зараз у її будинку знаходиться коханець. Звичайно ж ніякого коханця в будинку не було і Норма це сказала просто для того, щоб позлити свого чоловіка. Відносини в сім'ї руйнувалися дедалі більше.

Завдання: історію Норми треба зіставити з класифікаціями які пройдено у межах першого змістовного модулю. Необхідно виявити: комплекси, травми дитинства, негативні наслідки кожного вікового етапу життя Норми. Зробити прогноз деяких риси характеру, які сформувалися під впливом подій дитинства.

Історія Василя

За спогадами, Василь у дитинстві постійно уявляв себе героєм коміксів. Він народився у небагатій американській родині, в Мемфісі. Місто спочатку належало білим аристократам і культура чорного населення не була популярною.

Дитинство Василя минуло у глухому містечку Америки '50-х. Батько Василя з дитинства працював на фермі, школу відвідував лише тоді, коли був вільний від роботи на полі. Мати хлопчика була на 4 роки старша за батька і вона буда куди більш заповзятливою та активною жінкою. Вона сама притягла майбутнього чоловіка під вінець без згоди батьків, що було в той час нонсенсом.

Сім'я була прикладом типових сільських жителів Америки, які широко поширені на півдні Сполучених Штатів між першою та другою світовою війною. Поки батько заробив будь-якою доступною роботою, на життя мама заробляла шиттям суконь та фартухів. Просиджуючи по 12 годин щодня без вихідних, їх заробіток був долар щодня, це було хорошим заробітком, т.к. більшість населення було просто без роботи.

Будинок Василя був типовою халупою того часу – періодом великої депресії. У ньому з електроприладів була лише одна лампочка. Саме у будинку народився Василь у середині 30-х років. Під час пологів за лікарем посилати не стали для того, щоб заощадити 15 доларів. Тільки в середині ночі батьки вирішили звернутися до лікаря, тому що роди виявилися важкими. Причина була проста: подружжя чекало на близнюків. Перша дитина народилася вже мертвою і, на щастя, друга дитина виявилася живою. Смерть старшого з дітей завдала глибокої травми подружжю і вони довгі роки зберігали пам'ять про нього та відвідували безіменну могилу дитини. Часто у походах на цвинтар брав участь і Василь. Образ померлого брата переслідуватиме його все життя. Але найсильніше потрясіння пережила мати Василя, яка й так була схильна до депресій. Вона так більше і не змогла народити ще дітей, що було рідкісним для того періоду і говорила всім довкола, що померла дитина дає Василю свої сили.

Мама завжди чекала чогось більше від єдиного сина, якого оточила надмірним обожненням та опікою. Василь завжди згадував, що мамі ніколи не спускалася з нього очей. Василеві навіть не дозволяли ходити і грати з приятелями біля струмка по сусідству з будинком і Василь іноді тікав. На покарання мама била Василя і він був певен, що вона його не любить. А насправді все було навпаки, мама вважала Василя мало не восьмим дивом світу, але трималася вкрай строго через одержимість думкою про смерть його брата.

Коли Василеві було 2 роки його батька заарештували за те, що він підробив чек. У чеку він виправив одиницю на чотири, щоб отримати 40 доларів. То був крок розпачу. Але незважаючи на це, на сім'ю хлопчика лягло тавро ганьби. Батька сімейство засудили до трьох років позбавлення волі, з яких він

відсидів лише вісім місяців. Через осуд громадського оточення, сім'ї довелося переїхати в інший район, ще бідніший ніж попередній.

Але незабаром родині посміхнулася удача. Це сталося через початок війни. Завдяки ленд-лізу, Америка почала приходити до тям. Батько зміг отримати роботу на військовому заводі. Ця робота була в іншому місті, але нарешті допомогла сім'ї. Тепер їм вистачало на стерпне утримання сім'ї. Під час відсутності чоловіка, мама повністю розчинилася у любові до сина. У цей період до них переїхала свекруха, що стало приводом для мами Василя поступитися своїм ліжком для бабусі і Василь почав спати разом із матір'ю. Так триватиме поки Василь не стане підлітком, навіть коли чоловік повернувся із заробітку.

Василь пішов до школи у 1941 році і мама особисто відводила його туди щоранку. Спочатку це здавалося природно, але поки хлопчик став підлітком, це стало здаватися дійсно дивним. У школі Василь не залишив жодних спогадів про себе. Всі історії які описані в жовтій пресі - придумані його однокласниками. Через багато років, коли Василь став знаменитим, з'явилися розповіді, що у Василя з дитинства було розвинене все що пов'язано з музикою (це не правда). У 10 років Василь заявив про себе як музиканта в школі, за традицією, в автобусі у дорозі до школи, кожній з учнів мав виконувати якийсь церковний гімн, коли черга дійшла до Василя, замість церковного гімну він почав співати старий кантрі хіт про те як собака врятував свого господаря. Вчителька не розсердилася, а навпаки запропонувала надіслати хлопчика на міський пісенний конкурс. На цьому конкурсі дитина вийшла на сцену (в 10 років) і їй коштувало великих зусиль щоб перебороти свою сором'язливість, стати на стілець і виконати в мікрофон заготовлену пісню. Звичайно, ніякого призу тоді він не отримав.

Василь почав слухати музику лише через рік по місцевому радію. На день народження замість велосипеда він здобув гітару. Звичайно велосипед він хотів набагато більше, але велосипед на той час коштував 10 квартплат на місяць. Батьки звичайно купили гітару, яка столів тричі дешевша. При цьому у мами був ще один мотив, окрім фінансового, за тиждень до дня народження Василь зламав

руку, велосипед був наскільки небезпечний, що про його покупку навіть не йшлося. Гітара після губної гармошки була найдоступнішим інструментом серед американської молоді. Саме тому майбутній музикант дуже швидко знайшов у своєму оточенні вчителів гітари. Місцевий пастор показав Василю кілька акордів та запропонував підіграти у церковному хорі. Це дало Василю впевненість у собі. З того часу Василь із гітарою практично не розлучився. Йому доводилося співати на перервах під час шкільних заходів, він також заробив певну популярність серед дівчаток своєї школи. Хоча у майбутньому видатним гітаристом він так і не став.

У '47 році сім'я Василя вимушена була знову переїхати через те, що за попередню квартиру вони вже не могли платити і накопичили борги. Але цього разу, батьки Василя знайшли постійну роботу та змогли зняти 4-х кімнатний будинок. Правда, він перебував у чорному кварталі, що для більшості друзів це означало, що його родина впала на саме дно. Проте, родина Василя належала до тієї категорії людей, яка не поділяла расових забобонів. Батько Василя казав, що вони ніколи не були расистами і ніколи нікого не утискували, тому його син Василь виріс таким самим. Василь, опинившись у чорних кварталах у 14 років, серйозно почав цікавитися музикою негрів.

Тамтешня музика дивували його до глибини душі. В той час, радіо ефіри були наглухо закриті для будь-якої афроамериканської музики крім деяких виконавців. Василь бив знайомий з блюзом і це було зовсім не те, що він часто чув із сусідніх барів. Екзотика музики по-сусідству, була посилена неймовірно яскравими враженнями від одягу людей, які відвідували ці заклади: яскраві сукні, яке носили чорні жінки без жодних комплексів (на відміну від білих), прагнення африканських чоловіків пригладжувати гелем своє в'юче волосся, зробило незабутнє враження на Василя.

Однак, незабаром Васильєва родина змушена була знову переїхати до Мемфісу, при цьому в них не було грошей і вони поїхали в той будинок, що був гірший ніж зараз, хоча здавалося, що гірше не буде.

Сором'язливість Василя суттєво ускладнена йому життям у новому

великому місті. Йому було незвично, що тут живе так багато людей якої один одного не знає. З '48 року і до отримання документів про освіту, Василь продовжував навчатися і він так само не виділявся нічим крім бажання зробити всіх щасливими. Василь був одним із тих учнів, яким мав задовільні оцінки з усіх предметів у класному альбомі, таких дітей складно згадати навіть ім'я. Дуже складно зіставити дитину у школі та бунтаря з образів, які Василь згодом втілити у життя на сцені.

Хлопчик у своєму своєму дитинстві ніколи не дозволяй собі найменшого непослуху та зухвалості, він був поступливим хлопчиком, 100% мамусіним синочком. У будинку в нього була своя тарілка та прилади, свої іграшки до яких ніхто не міг торкатися, навіть двоюрідний брат.

Згодом у великому місті у нього з'явилися друзі. У коло близьких людей було дуже складно потрапити. Василь повільно сходився з людьми, і не поспішав відкривати свою душу будь-кому. Проте, з близькими друзями і особливо з подругами легко ділився переживаннями, співав сентиментальні пісні, слухав радіо. Іноді влаштовував щось на кшталт вечірок, де погоджувався співати тільки після довгих вмовлянь і з вимкненим світлом для того, щоб ніхто не бачив як він грає.

У підлітковому віці у нього з'явилася неймовірна здатність легко запам'ятовувати акорди та слова пісень, які йому довелося слухати по радіо. Коли Василь став підлітком, він сильно став комплектувати через свою зовнішність. Він був невеликим хлопчиком із прищами на обличчі, але на відміну від інших людей, він не намагався приховати свою невпевненість за показовою поведінкою. Це була його показова риса. Він взагалі не дотримувався думки оточуючих, Василь намагався дотримуватись свого вибору. І саме ця його риса завжди підкорювала дівчат навколо. Їх підкорювала м'якість і сприйнятливність ранішого підлітка, у якому була якась жіночність.

Незважаючи на те, що в той час ще був популярний образ накаченого Альфа самця, Василь поступово віддалився від усіх поширених стереотипів, в які він не вписався, і робив все, щоб не відповідати модним хлопцям того часу.

Саме його ексцентрична манера одягатися стала каноном його бунту проти стереотипів суспільства. Його зухвала манера одягатися в школу і те, що він відростив на загривку довжину волосся довше звичної, було фактичне оголошення війни сучасним стандартам образу чоловіка. Звичайно ж це ускладнювало його відносини із зовнішнім світом. Крім несхвалення дорослих, йому діставалося і від однокласників. Василя ледве зарахували у шкільну команду з футболу. І зрештою його зідти виключили саме через відмову постригтися. Тим хто йому ставили питання з приводу його дивного вигляду, він говорив, що хоче бути схожим на далекобійників, але насправді не вони служили для нього взірцем. На півдні США того часу існувала жорстка сегрегація, тоді досить було віддати велику роль афроамериканцю в фільмі для того, щоб влада Мемфіса його заборонила. І Василь не міг зізнатися відкрито в тому, що саме мода афроамериканців була його натхненням, адже там зустрічався одяг усіх кольорів веселки.

Василь не був єдиним підлітком, який цікавився негритянською культурою, але він був саме тим, хто шукав зустрічі з цими музикантами, він спеціально ходив барами де не можна зустріти не одного білого, де артисти грали на дивовижних саморобних інструментах. Василь дуже цікавився блюзом, яким так сильно цікавилися ті, хто спростовує систему. Вираз внутрішніх переживань співак вдягнув у словесну форму. Музика й самотність зачіпали ту саму чутливу струну в душі єдиного сина, який ніяк не може знайти собі місце серед підлітків, які так несхожі на нього. Згодом, про нього згадували як про людину який щосили намагався не показувати свою вразливість.

У старших класах у Василя все більше зростала впевненість у своєму творчому та співочому таланті. Тепер його вже не потрібно було просити заспівати. Дуже показовим став його виступ на шкільному конкурсі талантів. Час конкурсу був дуже обмежений, тому організатор і запропонував заспівати всім учасникам конкурсу по одній пісні. Повторно пісню зможе виконати тільки той, кому найбільше аплодуватимуть. На подив, найбільше підтримку отримав саме Василь. Однак цим конкурсом його сміливість обмежилася. Василь весь

вечір проговорив зі своєю подругою відмовляючись виступати повторно.

Василь був першим у сім'ї, хто здобув шкільну освіту. Відразу після школи, він успішно пройшов співбесіду і влаштувався на місцевій станкобудівників завод, де він робив снаряди, але така його робота йому дуже швидко наскучила. Відразу після школи хлопчик працював сміттярем водієм вантажівки, білетером у кіно. Вважається що це – історія хлопчика, сина та каліченого коханням своєї мами.

Завдання: історію Василя треба зіставити з класифікаціями які пройдено у межах першого змістовного модулю. Необхідно виявити: комплекси, травми дитинства, негативні наслідки кожного вікового етапу життя Василя. Зробити прогноз деяких риси характеру, які сформувалися під впливом подій дитинства.

МЕТОДИ НАВЧАННЯ ТА КОНТРОЛЮ

Методи навчання

Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

1) За джерелом інформації:

- Словесні (інформаційні): монологічні (пояснення, лекція) та діалогові (бесіда, диспут, дискусія).
- Наочні: ілюстрацію (плакат, слайд, зображення); демонстрацію (відеофільм, мультимедійний файл), спостереження.
- Практичні: вправи, досліди, практична робота.

2) За логікою викладу і сприймання навчальної інформації: індуктивний (від часткового до загального); дедуктивний (від загального до часткового); аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, абстрагування.

3) За рівнем пізнавальної активності - пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемний виклад, частково-пошукові, дослідницькі, моделювання.

4) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача;

самостійна робота студентів з навчальною літературою; виконання індивідуальних навчальних завдань.

5) За критерієм інноваційності: конкурентне навчання, навчання з використанням цифрових інструментів Google

За умови дистанційного навчання використання інформаційних платформ ZOOM та GoogleClass.

Форми контролю і методи оцінювання (у т.ч. критерії оцінювання результатів навчання)

При вивченні навчальної дисципліни здійснюється поточний та підсумковий контроль.

Поточний контроль проводиться з метою визначення рівня підготовленості студента з певних тем, розділів робочої навчальної програми, якості виконання конкретних завдань та здійснюється впродовж семестру під час проведення аудиторних занять (лекції, практичні заняття) та при виконанні самостійної роботи.

Об'єктом поточного оцінювання є:

- програмний матеріал, який викладається на лекціях;
- питання і проблеми, що обговорюються та відпрацьовуються на практичних заняттях;
- програмний матеріал для самостійного вивчення, який передбачений робочою програмою та включає індивідуальні завдання: реферати, презентації, анотації, тезауруси та практичні завдання.

Форма підсумкового контролю – залік. Залік виставляється за результатами роботи здобувача впродовж усього семестру. Підсумкова оцінка визначається як проста сума балів за результатами поточного контролю за 100-бальною шкалою.

Здобувач одержує підсумкову оцінку за залікову навчальну дисципліну, якщо за результатами поточного контролю він набрав 60 і більше балів.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав менше 60 балів, він повинен виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів одержати відповідну кількість залікових балів із дисципліни.

Якщо за результатами поточного контролю здобувач набрав 60 і більше балів, проте хоче поліпшити свій підсумковий результат, він також може виконати залікове завдання і з урахуванням його результатів підвищити свою підсумкову оцінку з дисципліни.

Критерії оцінювання під час аудиторних занять

Оцінка	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Відмінно (30 балів за тему)	<p>Оцінюється робота студента, який у повному обсязі володіє навчальним матеріалом, вільно, самостійно та аргументовано його викладає, вільно послуговується науковою термінологією, наводить аргументи на підтвердження власних думок, здійснює аналіз та робить висновки, залучає до підготовки як основну, так і додаткову літературу (монографії, періодичні видання, першоджерела, тощо). Ї</p> <p>Може аргументовано обрати раціональний спосіб виконання практичного завдання й оцінити результати власної практичної діяльності; вільно використовує набуті теоретичні знання при аналізі практичного матеріалу;</p>
Добре (25 балів за тему)	<p>Оцінюється робота студента, який достатньо повно володіє навчальним матеріалом, обґрунтовано його викладає, послуговується науковою термінологією, залучає основну і додаткову літературу.</p> <p>За зразком самостійно виконує практичні завдання, передбачені програмою; має стійкі навички виконання</p>

	завдання Але при висвітленні деяких питань не вистачає достатньої глибини та аргументації, допускаються при цьому окремі неістотні неточності та незначні помилки. Може використовувати знання для стандартних практичних ситуацій, має елементарні, нестійкі навички виконання завдання
Задовільно (20 балів за тему)	Оцінюється робота студента, який відтворює значну частину навчального матеріалу, висвітлює його основний зміст, виявляє елементарні знання окремих положень. Не здатний до глибокого, всебічного аналізу, допускає істотні неточності та помилки.
Незадовільно з можливістю відпрацювання (17 балів за тему)	Оцінюється робота студента, який не володіє навчальним матеріалом у достатньому обсязі, проте фрагментарно, поверхово (без аргументації та обґрунтування) викладає окремі питання навчальної дисципліни. Планує та виконує частину практичних завдань, відсутні сформовані уміння та навички.

Критерії оцінювання самостійної роботи та індивідуальних завдань

Вид	Максимум балів	Критерії оцінювання навчальних досягнень
Доповідь (реферат) /есе	10	самостійність та оригінальність дослідження, виконання поставлених автором завдань, здатність здійснювати узагальнення на основі опрацювання теоретичного матеріалу та відсутність помилок при оформленні цитування й посилань на

		джерела.
Презентація	10	відповідність змісту доповіді студента за матеріалами дослідження та оригінальність візуального представлення.
Аналіз автобіографії реальної особистості	15	Змістовність, вміння студента стисло визначати ключові позиції аналізу, вміння використовувати теоретичні знання на прикладі короткої частини біографії (дитинство), використовуючи при цьому обов'язкову та додаткову літературу.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

1. Вікова психологія як наука, її предмет та основні завдання.
2. Взаємозв'язок вікової психології з іншими науками.
3. Принципи досліджень у віковій психології.
4. Класифікація методів вікової психології.
5. Виникнення вікової психології як самостійної науки.
6. Поняття про психічний розвиток у сучасній психології. Аналіз основних концепцій психічного розвитку.
7. Рушійні сили психічного розвитку
8. Основні фактори психічного розвитку.
9. Біологічні передумови психічного розвитку.
10. Значення соціальних факторів у розвитку психіки. Вплив навчання та виховання.
11. Діяльність як умова та засіб психічного розвитку дитини (спілкування, гра, пізнання, праця).
12. Поняття про провідну діяльність у віковій психології.

13. Поняття про сензитивні періоди розвитку. Основні сензитивні періоди.
14. Проблема співвідношення навчання та розвитку.
15. Поняття про рівень актуального та зону найближчого розвитку.
16. Вікова періодизація Д. Б. Ельконіна.
17. Психосексуальні стадії розвитку особистості за З. Фройдом.
18. Періодизація Е. Еріксона.
19. Теорія культурно-історичного розвитку вищих психічних функцій Л. С. Виготського.
20. Фаза новонародженості, кризи новонародженості, епікризні періоди.
Розвиток немовля
21. Дитина в ранньому віці. Розумовий та соціальний розвиток. Криза третього року життя.
22. Розвитку дитини дошкільного віку. Формування особистості, статевої ідентичності в дошкільнят.
23. Розвиток пізнавальної та емоційно-вольової сфери в дошкільному віці.
Продуктивні види діяльності
24. Соціально-психологічний розвиток молодшого школяра. Розвиток особистості.
25. Підлітковий період. Криза віку
26. Соціально-психологічний розвиток підлітка. Провідна діяльність віку.
27. Комунікативна, навчальна діяльність у середньому шкільному віці.
28. Юнацький вік: соціальна ситуація розвитку, статево-рольовий розвиток, новоутворення віку
29. Професійне визначення, навчальна діяльність, діагностика.
30. Дорослість: соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність.
31. Психофізіологічний, пізнавальний розвиток особистості в період дорослості. Нормативні кризи дорослості.
32. Зрілий дорослий вік: зміни фізичного розвитку, розвиток когнітивної сфери, професійний розвиток
33. Сімейні стосунки в зрілому дорослому віці. Криза зрілого віку.

34.Старість: теорії старіння і старості. Проблема вікових меж старості.

35.Старість: соціальна ситуація розвитку, провідна діяльність.

36.Старість: особистість, Я-концепції в старості, пізнавальна сфера.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота												Сума
Змістовий модуль №1			Змістовий модуль №2									36
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	
3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	3	
Реферат за обраною темою - 10			Реферат за обраною темою - 10									20
Мультимедійна презентація – 5			Мультимедійна презентація – 5									10
Участь у дискусіях - 4			Участь у дискусіях - 10									14
Аналіз особистості на основі біографічних даних - 20												20
												100

T1, T2,– теми змістових модулів

1. Кожен студент може обрати 1 тему для реферату до кожного змістовного модулю. Реферат без доповіді оцінюється лише у тому випадку коли студент відвідує заняття за індивідуальним графіком.
2. **Академічна доброчесність:** виконані завдання студентів мають бути їх оригінальними дослідженнями чи міркуваннями. Відсутність посилань на використані джерела, фабрикування джерел, списування, втручання в роботу інших осіб є прикладами можливої академічної недоброчесності. Виявлення

ознак академічної недоброчесності в письмовій роботі студента є підставою для її незарахування, незалежно від масштабів плагіату чи обману.

3. **Політика щодо дедлайнів та перекладання:** роботи, які здаються із порушенням термінів без поважних причин, оцінюються на нижчу оцінку (- 20 балів). Перекладання відбувається із дозволу деканату за наявності поважних причин.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна

1. Безпечна і дружня до дитини школа в контексті реформи «НУШ» / В. Пономаренко, Т. Воронцова, О. Сакович та ін. К. : Алатон, 2020. 64 с.
2. Гребя Р. Механізми реформування системи соціальних послуг в Україні: державно-управлінський аспект. Державне управління та місцеве самоврядування. 2017. Вип. 1(32). С. 62-67.
3. Данілавичюте Е.А. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Особлива дитина: навчання і виховання. 2018. №3 (87). С. 7-19.
4. Дуткевич Т. Дитяча психологія. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 424с.
5. Когутяк Н.М., Мицько В.М., Сидорик Ю.Р. Дитяча психологія з практикумом. Комплекс навчально-методичного забезпечення дисципліни. Івано-Франківськ, 2020. 124 с.
6. Купенко О. В. Соціальна робота: від теорії до практики. Суми: Сумський державний університет, 2019.
7. Павелків Р. В., Харченко Є.М., Цигипало О. П. Геронтопсихологія. Медико-біологічні та соціально-психологічні аспекти старіння. Київ: Центр навчальної літератури. 2019. 476 с.

8. Павелків Р. В., Цигипало О. П. Дитяча психологія: Навч. посіб. К.: Академ-видав, 2008. 432 с.
9. Поліщук В.М. Віковий кризовий розвиток людини від народження до дорослості. Навчальний посібник. Київ: Університетська книга. 2020. 460 с.
10. Семигіна Т. В. Розвиток власних теорій соціальної роботи: глобальні тенденції. Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології : матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (15–16 березня 2018 року, Київ) / За ред. Ю.М. Швалба. Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2018. С. 90-194.
11. Сергєєнкова О., Столярчук О., Коханова О., Пасєка О. Вікова психологія. Київ: Центр навчальної літератури 2020. 376 с.

Додаткова

1. Астахов В. М., Пузь І. В. Пренатальна і перинатальна психологія як складові частини психології розвитку. Проблема девіантного материнства : стан і шляхи вирішення. Жіночий лікар. 2011. №1. С. 41 – 45.
2. Борода М., Татаревський О., Шевляков І. Місцевий розвиток, орієнтований на громаду: умови та перешкоди. Київ: Міжнар. центр перспект. досліджень, 2011. 57 с.
3. Данілавічюте Е.А. Діти з особливими освітніми потребами в інклюзивному середовищі. Особлива дитина: навчання і виховання. 2018. №3 (87). С. 7-19.
4. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. Навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
5. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. 536 с.
6. Савчин М В., Василенко Л. П. Вікова психологія : навч. посіб. К. : Академвидав, 2005. 360 с.

7. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму, 2020. 275 с.
8. Теорії та методи соціальної роботи. За ред. Т. В.Семигіної, І. І. Миговича Київ: Академвидав, 2005. 328 с.

Електронні ресурси

1. 12 громад розпочнуть впровадження моделі інтегрованих соціальних послуг. Партнерство «Кожній дитині». URL: http://www.p4ec.org.ua/ua/news_article/1296
2. Актуальні питання корекційної освіти (педагогічні науки) URL: <https://cutt.ly/tNX2j8U>
3. В Одесі впроваджують інтегровану систему соціальних послуг. Офіційний сайт міста Одеса. URL: <https://www.omr.gov.ua/ua/news/217091>
4. Ліга соціальних працівників в Україні. Всеукраїнська громадська організація URL: <https://cutt.ly/YNX2I2z>
5. Науково-методичний журнал "Соціальна педагогіка: теорія і практика" (архів номерів). URL: <https://cutt.ly/nNX2x2Q>
6. Науково-методичний журнал «Соціальна робота в Україні: теорія і практика» (архів номерів). URL: <http://ligasocial.org.ua/index.php/2010-08-31-16-47-51/-q-q>
7. Офіційний сайт Міністерства соціальної політики України URL: <http://www.msp.gov.ua>
8. Психологічна служба закладів освіти (бланки для роботи) URL: <http://psychologdcpp.in.ua/blanki/>
9. Український науково-методичний центр практичної психології і соціальної роботи URL: <http://www.psyua.com.ua/>
10. Фонд громадських досліджень і розвитку (Civilian Research and Development Foundation (CRDF)). URL: <http://www.crdfglobal.org/grants-and-grantees>
11. Центр соціальних та маркетингових досліджень. URL: <http://socis.kiev.ua/ua/>

12. ЮНФПА. Підліткова і молодіжна демографія. Огляд URL:
<http://www.unfpa.org/webdav/site/global/shared/factsheets> (Англійською мовою)

Психологічні журнали та періодичні видання

1. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г.С.Костюка.
2. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова
3. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Психологія».
4. Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки.
5. Вісник Харківського національного університету Серія: Психологія.
6. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні та психологічні науки.
7. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ (Серія психологічна).

Варнава Уляна Володимирівна

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни

«ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ»

для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота

Оригінал-макет підготовлено в авторській редакції
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Факультет психології та соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи